

ГЕОГРАФІЯ СІРИХ ЛІСОВИХ ҐРУНТІВ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОГО КРАЮ

Проведено аналіз географічних закономірностей поширення сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю, їх приуроченість до різних форм рельєфу, характеру впливу ґрунтових вод, ґрунтоутворних порід, антропогенного впливу на морфогенетичні їх особливості.

Ключові слова: *сірі лісові ґрунти, ґрунтоутворні породи, морфогенетичні особливості, форми рельєфу, ґрунтові води.*

Вступ. Сірі лісові ґрунти України переважають головню в західній і правобережній частині Лісостепу, але також трапляються на лесових островах Полісся і Пасмовому Побужжі Малого Полісся. Ці ґрунти формуються під широколистяними лісами і часто займають найбільш дреновані території. Однак оглеєні відміни ґрунтів зустрічаються на низьких лесових терасах і приурочені до понижених елементів рельєфу з неглибоким (2-4 м) рівнем ґрунтових вод. Формуються сірі лісові ґрунти на лесових породах (97%), глинах (0,4%), лесах, які підстеляються пісками (1,3%), на елювії крейди і мергелю (0,7%), супісках та на інших відкладах.

Сірі лісові ґрунти представлені двома типами – неоглеєними і оглеєними, а за ступенем опідзоленості і гумусованості сірі лісові ґрунти поділяють на підтиповому рівні – на ясно-сірі і сірі лісові. Названі ґрунти в неоглеєному типі на фаціальному рівні поділяють на модальні, вологі і буруваті. Підтип оглеєних сірих лісових ґрунтів поділяють на поверхнево-оглеєні і ґрунтово-оглеєні [6].

У морфологічній будові ясно-сірих лісових ґрунтів виділяється потужний (50-90 см) ілювіальний горизонт з добре вираженою горіхуватою і призматичною структурою; потужність білуватого елювіального горизонту не перевищує 10-12 см. Сірі лісові ґрунти відрізняються від ясно-сірих відсутністю суцільного елювіального горизонту, який тут зафарбований гумусом.

За сукупністю властивостей ясно-сірі лісові ґрунти ближчі до дерново-підзолистих, і вони тяжіють до більш вологих кліматичних умов північного лісостепу, який у доагрикультурний період був покритий широколистяними лісами Західноєвропейського типу. Власне сірі лісові ґрунти є як у північному, так і в південному лісостепу, але південніші їх варіанти відрізняються від північних меншою опідзоленістю і вилугованістю, посиленням процесів біологічної акумуляції, що відображається в морфології і властивостях. В структурі ґрунтового покриву західного лісостепу названі групи утворюють різні поєднання як у плакорних умовах, так і за елементами рельєфу.

Дослідження в лісостеповій зоні Східноєвропейської рівнини показали, що в північному лісостепу загальною закономірністю в розподілі ґрунтів за елементами рельєфу є зменшення опідзоленості вниз по схилу. Вододіли звичайно зайняті ясно-сірими лісовими ґрунтами, інколи з поєднаннями з дерново-підзолистими, до схилів приурочені ясно-сірі і сірі лісові ґрунти, а в найнижчих частинах схилів поширені напівгідроморфні сірі лісові глеєві ґрунти. По днищах балок, улоговин і западин в умовах близького залягання ґрунтових вод формуються дерново-глеєві і перегнійно-глеєві ґрунти під лучною і лучно-чагарниковою рослинністю. В південному лісостепу темно-сірі лісові ґрунти виходять на вододіли і тільки серед опідзолених і вилугованих чорноземів вони місцями займають схили. В напівгідроморфному ряду розвиваються лучно-чорноземні і чорноземно-лучні, а в гідроморфному – лучні [2, 4].

Дослідження, проведені на території Молдови, показали, що сірі лісові ґрунти приурочені в основному до підвищених елементів рельєфу. Вони змінюються залежно від висоти місцевості, експозиції схилів і особливо літології порід, а також дерев'янистої рослинності. На короткому просторовому інтервалі можна простежити еволюцію ґрунтів. Ясно-сірі лісові ґрунти легкого гранулометричного складу Центральних Кодр поряд з бурими лісовими займають підвищенні елементи рельєфу. Це найбільш древні ґрунти. На периферії Кодр переважають сірі і темно-сірі лісові ґрунти. В південних Кодрах ясно-сірі і сірі лісові ґрунти невеликими плямами трапляються на височинах серед переважаючих темно-сірих лісових ґрунтів у чорноземному оточенні.

Роль літологічного фактору і типу лісу особливо зростає в умовах Центральних Кодр і значною мірою визначає процеси опідзолення і оглеєння.

Сірі лісові ґрунти, які трактують в літературі як сіро-бурі, відповідають більше ґрунтам, які утворилися на мергелеподібних породах. Вони належать до гідроморфних ґрунтів і характеризуються

більш вираженими процесами оглинювання.

Серед них значне місце займають глеєві і глеюваті ґрунти, які сформувалися в умовах підвищеного сезонного перезволоження. За сукупністю морфологічних ознак і аналітичних властивостей вони близькі до дерново-підзолистих ґрунтів і можуть еволюціонувати в темно забарвлені злиті. Ясно-сірі ґрунти також за габітусом і властивостями подібні до дерново-підзолистих ґрунтів. У разі залучення в ріллю легкосуглинкові різновиди еволюціонують у сірі лісові. В сірих лісових важкосуглинкових ґрунтах на карбонатних суглинках у випадку окультурення значно покращуються фізико-хімічні властивості і ці ґрунти наближаються до темно-сірих [5].

Аналізуючи ґрунтовий покрив лісостепової зони України Н.Б. Вернандер зазначає, що поряд з чорноземами тут поширені сірі лісові ґрунти. Деякий (невеликий) розрив у морфології і властивостях спостерігається лише між сірими і темно-сірими ґрунтами. Також поступово відбувається заміна темно-сірих ґрунтів опідзоленими чорноземами. Ясно-сірі лісові ґрунти найбільш древні в лісостеповій зоні з початку післяльодовикового періоду, що розвиваються під широколистяними лісами на лесоподібних породах. За зовнішнім виглядом (морфологією) вони близькі до дерново-підзолистих ґрунтів мішаних лісів. На сьогодні ясно-сірі лісові ґрунти найчастіше трапляються під дубово-грабовими або грабовими лісами, які змінили дубняки. На крайньому заході зони в складі лісів зустрічається і бук. Як правило, трав'яний покрив слабозвинутий. При розкладенні лісової підстилки утворюється дрібно подрібнений кислий гумус типу фульвокислот тільки частково нейтралізований основами. В ґрунті протікає підзолистий процес ґрунтоутворення. Однак він виражений не в такій різкій формі як у ґрунтах змішаних або хвойних лісів. Причина цього – карбонатна ґрунтоутворююча порода, а звідси і порівняне багатство підстилки основами. На карбонатних породах при підзолистому процесі відкладення колоїдів в середній частині ґрунтового профілю більш повне і сприяло утворенню горіхуватої і призматичної структури. Тоді як в умовах безкарбонатної породи частина колоїдних розчинів повністю вимивалася за межі ґрунтового профілю, надходячи у ґрунтові води [3].

Сірі лісові ґрунти мають найбільше поширення в лісостеповій зоні порівняно з іншими підтипами сірих лісових ґрунтів. Це також первинні лісові ґрунти, які сформувалися під широколистяними лісами з початку післяльодовикового періоду. Вони покривають верхні та середні частини схилів долин річок і балок. На лівобережжі Дніпра сірими лісовими ґрунтами покриті і плоскі високі праві береги рік [3].

Узагальнюючи теоретичні розробки з генези сірих лісових ґрунтів, Г.О. Андрущенко пояснює, що в умовах, де підзолистий процес сильно переважає над дерновим, формуються ясно-сірі лісові ґрунти, а в умовах, де підзолистий процес проходить з однаковою інтенсивністю з дерновим, утворюються сірі опідзолені ґрунти, а там, де дерновий процес сильно переважає над підзолистим, утворюються темно-сірі опідзолені ґрунти [1].

Метою досліджень є виявлення відмінностей генетичної природи сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю, їхніх регіональних морфологічних властивостей, встановлення географічних закономірностей їх поширення, що зумовлене перехідним положенням сірих лісових ґрунтів у систематиці ґрунтів і викликає різні підходи до їх класифікації і до ґрунтового-географічного районування.

Виклад основного матеріалу. Ясно-сірі і сірі лісові ґрунти в Україні займають 3 043,2 тис. га, або 5,6% від площі всіх ґрунтів (54 539,0 тис. га).

У Західно-Українському краї значне місце в географічному поширенні займають сірі лісові ґрунти.

З метою вивчення особливостей географічного поширення сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю нами аналізувались карти ґрунтів адміністративних областей, а також матеріали повторних коригувань ґрунтових матеріалів, наукові публікації Г. Андрущенко, П. Кучинського, М. Полупана, Н. Бреус, М. Пшевлочького, В. Радзія, Г. Підвальної, В. Гаськевича та інших.

Площа ясно-сірих і сірих лісових ґрунтів у Західно-Українському краї складає 956,4 тис. га, в тому числі ясно-сірих – 161,7 тис. га і сірих лісових – 794,7 тис. га, або відповідно 16,9 і 83,1% (таблиця 1).

Дослідження показали, що найбільші за площею ареали ясно-сірих і сірих лісових ґрунтів поширені в межах Волинської (Волинська височина), Львівської (Львівське плато, Пасмове Побужжя, Сокальське Пасмо), Тернопільської (Тернопільське плато), Хмельницької (Хмельницьке плато і Верхньогоринська алювіальна рівнина) областей.

Площі ясно-сірих і сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю
(в чисельнику – всього, в знаменнику – орні)

Підтип ґрунту	Адміністративні області							Всього	% від площі ясно-сірих і сірих лісових ґрунтів краю	% розораності
	Рівненська	Львівська	Тернопільська	Волинська	Івано-Франківська	Хмельницька	Чернівецька			
Ясно-сірі лісові переважно на лесових породах	<u>12,1</u> 9,0	<u>18,4</u> 13,0	<u>20,6</u> 15,0	<u>8,2</u> 7,6	<u>3,5</u> 1,8	<u>35,8</u> 20,0	<u>27,3</u> 13,2	<u>125,9</u> 79,6	<u>13,2</u> 7,7	63,2
Ясно-сірі лісові оглеєні переважно на лесових породах	<u>1,4</u> 1,3	<u>14,5</u> 10,2	<u>2,7</u> 2,2	= –	<u>1,8</u> 0,9	<u>9,9</u> 7,9	<u>5,4</u> 3,2	<u>35,7</u> 25,7	<u>3,7</u> 2,7	72,0
Сірі лісові переважно на лесових породах	<u>122,9</u> 104,7	<u>62,4</u> 53,5	<u>128,8</u> 98,9	<u>80,6</u> 72,6	<u>15,2</u> 8,2	<u>189,1</u> 153,6	<u>64,1</u> 51,8	<u>663,1</u> 543,3	<u>69,3</u> 56,8	81,9
Сірі лісові оглеєні переважно на лесових породах	<u>7,1</u> 6,5	<u>42,4</u> 31,3	<u>9,4</u> 8,2	<u>5,5</u> 4,8	<u>13,3</u> 9,4	<u>39,9</u> 31,9	<u>13,9</u> 7,5	<u>131,5</u> 99,6	<u>13,7</u> 7,0	75,7
Усього	<u>143,5</u> 121,5	<u>137,7</u> 108,0	<u>161,5</u> 124,3	<u>94,3</u> 85,0	<u>33,8</u> 20,3	<u>274,7</u> 231,4	<u>110,7</u> 75,7	<u>956,2</u> 748,2	= –	78,2

Ясно-сірі й сірі лісові ґрунти в межах Волинського лісостепу сформовані переважно на лесоподібних суглинках і найпоширеніші в західній частині в басейні ріки Луги, у вододільній частині між басейнами рік Бугу і Стиру, а також у північній частині біля уступу до Полісся. Ці ґрунти переважно приурочені до місць з найбільш розвиненим мікрорельєфом і найактивнішими процесами водної ерозії. Особливістю ясно-сірих лісових ґрунтів у західній частині Волинської височини є порівняно неглибокий профіль, сильна опідзоленість, поверхнева і глибинна оглеєність. У басейні ріки Стир і її лівих приток глибина профілів ясно-сірих лісових ґрунтів і ступінь опідзоленості залежить від рельєфу. Сірі лісові ґрунти в місцях з дуже розвинутим мікрорельєфом на невеликих вододілах між западинами мають неглибокі профілі, а на спадистих схилах – глибокі.

У межах пасмового лісостепу (Пасмове Побужжя, Сокальське пасмо) і верхньодністерського лісостепу в так званому Середньому лісостепу ясно-сірі та сірі лісові ґрунти відрізняються від таких же ґрунтів Волинської височини. Ясно-сірі лісові ґрунти залягають на підвищених елементах рельєфу – на вододілах і верхніх частинах схилів. Ясно-сірі лісові ґрунти за морфологічними ознаками поділяють на ґрунти з глибоким елювіальним горизонтом і мілким елювіальним горизонтом. Інколи трапляються ясно-сірі лісові ґрунти з гумусово-ілювіальним горизонтом [1, 7].

Сірі лісові ґрунти залягають на середніх третинах схилів. Серед них виділяють ґрунти з глибоким гумусово-елювіальним горизонтом понад 30-35 см, дуже збагаченим кремнеземом, і ґрунти, в яких верхній горизонт є гумусово-елювіально-ілювіальним і має невелику потужність (25-33 см). Глибше залягає ілювіальний горизонт, який містить у верхній частині гумус.

Західна найбільш підвищена частина лісостепу являє собою ерозійно-денудаційні рівнини, де виділяються Гологоро-Кременецьке горбогір'я, Розточчя, Опілля і терасова рівнина Дністра. В зв'язку з більшими абсолютними висотами і вологішим кліматом створюються передумови для більшого поверхневого оглеєння ґрунтів, інтенсифікації промивного процесу і вилугування. Тут широке розповсюдження мають глеюваті, поверхнево оглеєні та глеєві ясно-сірі й сірі лісові ґрунти. Верхні горизонти цих ґрунтів збагачені кремнеземом і багаті ортштейновими конкреціями.

Східна частина Західно-Українського краю є найбільш підвищеною і охоплює лесові рівнини, а також Товтровий кряж і ерозійно-денудаційні рівнини – Повчанську і Мізоцьку височини. Зменшення абсолютних висот у східному напрямі є причиною меншого ступеня зволоження і більшої континентальності, що є передумовою формування періодично-промивного водного режиму ґрунтів.

Ясно-сірі та сірі лісові ґрунти поширені в найбільш еродованій південно-східній частині між річками Серет і Збруч у так званому теплому Поділлі [1]. Незважаючи на ерозійну розчленованість рельєфу підґрунті і ґрунті води тут знаходяться неглибоко, спричиняючи оглеєння материнських порід ґрунтів. Тут збереглися масиви лісів, зокрема з буковим деревостаном. Під лісами поширені ясно-сірі лісові ґрунти, а на безлісих розораних просторах – сірі лісові поверхнево оглеєні і темно-сірі опідзолені ґрунти.

У межах Товтрових горбів на схилах, де переважають лесоподібні суглинки, формуються ясно-

сірі лісові ґрунти, на глибині 150-200 см підстеляються вапняками. Вони мають характерні ознаки ясно-сірих лісових ґрунтів, однак горизонти їх завжди дещо короткі, оскільки вони формуються в умовах схилів, де атмосферні опади стікають вниз, майже не просочуючись у глибину ґрунту. При потужнішому шарі лесоподібних суглинків, які покривають вапняки, на Товтрах утворюються сірі лісові ґрунти.

Значна частина ареалів сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю приурочена до ерозійних височин і підвищених елементів рельєфу, що в поєднанні зі збільшеною кількістю опадів та ерозійно-нестійкими лесоподібними суглинками – ґрунтоутворюючою породою переважаючої більшості сірих лісових ґрунтів – визначають розвиток ерозійних процесів. Крім того, сірим лісовим ґрунтам властиве біогенне переміщення ґрунтової маси і тому втягування в орний шар матеріалу текстурного горизонту не викликає надто різких і несприятливих змін як у підзолистих ґрунтах. Деградація сірих лісових ґрунтів все ж таки відбувається і проявляється найбільше в двох аспектах – дегуміфікація та ущільнення.

Висновки. Аналіз географічного поширення сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю показав приуроченість їх до височинних і верхньосхилових форм рельєфу, що зумовлює розвиток природно-антропогенних змін їх властивостей і складу. Оцінюючи агрогенні впливи на сірі лісові ґрунти, констатуємо їхню помірність за інтенсивністю, тривалістю в просторі та часі і розглядаємо їх агрогенну еволюцію як конвергенцію ознак з сусідніми ґрунтовими типами.

Література:

1. Андрущенко Г. О. Ґрунти західних областей УРСР. Львів – Дубляни, 1970. – 181с.
2. Ахтырцев Б. П. Серые лесные почвы Центральной России. Изд. ВГУ. Воронеж, 1979. – 232 с.
3. Вернандер Н. Б. Почвы лесостепной зоны. // Природа Украинской ССР. Почвы. Киев. Наукова думка, 1986. – С. 94–95.
4. Добровольский Г. В., Урусевская И. С. География почв. Изд. Московского университета “Колос С”, 2004. – С. 295–301.
5. Крупеников И. А. Почвы Молдавии. – Т.1. – Кишинев: “Штиинца”, 1984. – 352 с.
6. Почвы Украины и повышение их плодородия. – Т.1. – Киев: “Урожай”, 1988. – 296 с.
7. Пшевлоцкий М. І., Гаськевич В. Г. Ґрунти Сокальського пасма і їх агрогенна трансформація. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 180 с.

Резюме:

Пшевлоцкий Н. ГЕОГРАФИЯ СЕРЫХ ЛЕСНЫХ ПОЧВ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОГО КРАЯ.

Проведено аналіз географічних закономірностей розповсюдження сірих лісових ґрунтів Західно-Українського краю, їх приуроченість к різним формам рельєфу, характер впливу підґрунтових вод, ґрунтоутворюючих порід, антропогенного впливу на морфогенетическі особеності.

Ключевые слова: серые лесные почвы, ґрунтоутворюючі породи, морфогенетическі особеності, форми рельєфу, ґрунтові води.

Summary:

Pshevlotsky M. GEOGRAPHY GRAY FOREST SOILS OF WEST-UKRAINIAN LAND.

The analysis of geographic patterns of distribution of gray forest soils of West-Ukrainian land, their belonging to different forms of relief, the character of influence of subsoil waters, soil forming sediments, anthropogenic influence on their morphogenic features was conducted.

Key words: gray forest soils, soil forming sediments, morphogenic features, forms of relief, subsoil waters.

Надійшла 16.11.2009р.